

HELSİNKİ SON SENEDİ, PARİS ŞARTI ve AGİT*

Jale CİVELEK**

Özet:

Bu makalede 1975 yılında imzalanan Helsinki Son Senedi'nden başlayarak Paris Şartı'na kadar gelişen süreç içinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilanı ele alınmaktadır. İlk bölümde Helsinki Nihai Sened'ine giden süreç anlatılmakta ve Sened'in hukukî niteliği ele alınmaktadır. Daha sonra izleme toplantıları ve Kopenhag İnsani Boyut Konferansı açıklanmakta ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'ndan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'ne dönüşme süreci ele alınmaktadır. Makale'nin bu bölümü Paris Zirvesi'ne kadar olan gelişmeleri hukukî yorumlarıyla birlikte ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: AGİT, AGİK, Paris Şartı, Helsinki Nihai Senedi, İzleme Toplantıları, Kopenhag İnsani Boyut Konferansı, Soğuk Savaş.

Abstract:

This paper concentrates on the Organization of Security and Cooperation in Europe within a scope begun with Helsinki Final Act of 1975 and ended with Paris Charter. In the first part, the developments that paved way to the Helsinki Final Act is explained and a legal interpretation of the Act is provided. Then, the follow-up meetings and the Copenhagen meeting of the Conference on the human dimension of the CSCE is discussed and the entire process in which the Conference on Security and Cooperation in Europe turned into the Organization of Security and Cooperation in Europe is examined. This part of the paper evaluates the developments before Paris summit within a legal aspect.

* Bu makale iki bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümü Avrupa Araştırmaları Dergisi'nin gelecek sayısında (Cilt 14 Sayı:2) yer alacaktır.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi.

Keywords: OSCE, CSCE, Paris Charter, Helsinki Final Act, Follow-up Meetings, Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, Cold-War.

Giriş: AĞIK'ın Toplanması ve Helsinki Son Senedi'nin Hazırlanması

1954 yılından başlayarak SSCB (Dışişleri Bakanı Molotof) ve müttefikleri, AĞIK'ın toplanabilmesi için ısrar etmişlerdi. Zira Avrupa'da toprak statüsünün korunabilmesini istiyorlardı.

Batı ülkeleri ise böyle bir konferansın sosyalist cephenin yararına sonuç doğurabileceği endişesi ile çekimser davranmakla beraber, ne Almanya'nın bölünmüşlüğüne ne de Doğu Avrupa'nın bağlı olduğu ideolojiyi arzu etmiyorlardı.

Fakat sosyalist ülkelerin ısrarlı davranışı, Batı ülkelerini pazarlık yapabilmeleri açısından daha elverişli bir duruma da sokuyordu. Neticede konferansın toplanabilmesi bazı garantilerin sağlanabilmesi karşılığında kabul edildi. ABD ve Kanada'nın katılması, Almanya ve Berlin'in statüsünün teyidi, insan haklarının gündeme alınması, Avrupa'da konvansiyonel silahsızlanma konusunun tartışılabilmesi, SALT görüşmelerinin birinci safhası, Chancelier Brandt'ın "Ostpolitik" kavramını somutlaştıran antlaşmalar, 1971 yılında Berlin konusunda SSCB ve Batı ülkeleri arasında anlaşmaya varılması, 1972 de Nixon-Brejnev görüşmesi, Soğuk savaşın yerini Sovyetlerin "Barış içinde bir arada yaşama" politikasına bırakması ile, Avrupa'da yaşanan yumuşama ortamı, konferansın toplanabilmesine olanak tanıdı. (Prevost, 1975: 137-140)

Batı ülkelerinin temel amacı özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde temel insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesinin sağlanabilmesi idi ve konferansta bu konuların tartışılmasında ısrarlı idiler. Bu nedenle de konferans gündeminin tespiti güçleşiyordu. Konferansın başlığının tespitinde sosyalist ülkeler "Güvenlik"; Batı ülkeleri ise "işbirliği" konusunun vurgulanması üzerinde duruyorlardı.

Doğu Avrupa ülkeleri sınırların çignenmezliği ve barış konularında garanti sağlanabilmesini, ekonomik, kültürel ve çevrenin korunması konusundaki ilişkilerin "işbirliği" başlığı altında ele alınarak geniş çerçeveli bildiriler kabul edilmesini arzu ediyorlardı. Sınır ve güvenlik sorunları halledildikten sonradır ki, zirve konferansının toplanmasını hızlandırmak istiyorlardı.

Buna karşılık Batı ülkeleri konferans için gerçekçi bir gündemin tespit edilerek, insani ve kültürel değişimin sağlanabilmesi üzerinde duruyorlardı. S.S.C.B ve müttefikleri önce üç noktaya önem veren kısa bir gündem teklif ettiler: Güvenlik ve bunun siyasi sonuçları; ekonomik ve kültürel işbirliği; konferans esnasında ele alınacak konulara sağlanacak sürekliliği takip edebilecek daimi bir organın kurulması. Batı ülkeleri de "üç sepetler" diye adlandırılan üç konu tespit ettiler. Doğu ülkelerinin teklif edilen diğer üç konu hakkında olumlu olmaları halinde "Konferansa sağlanacak devamlılık" başlığını taşıyan Dördüncü bir başlık olacaktı. Nitekim "Avrupa'da güvenliğe ilişkin Sorunlar" 1. Sepet; "Ekonomi, Bilim; Teknik ve çevre alanlarında işbirliği" 2. Sepet; "İnsani ve diğer alanlarda işbirliği" 3. Sepet; "Konferansa sağlanacak devamlılık" 4. Sepet'in başlıkları oldu.

Konferansın çıkış noktası ve gündeminin tespiti hususu, Konferansın bir "Doğu-Batı" diyalogu olma niteliğini de göstermiştir. Devletlerin amaçları ve tartışılacak konular açısından konferans bloklar arası pazarlık biçimine bürünmüş oldu. Nitekim zaten "Üçüncü Sepet konusu" konferansa katılan ülkeleri haliyle iki cepheye bölmüş oluyordu. Finlandiya'nın çağrısı üzerine Kasım 1972 de Helsinki'de Konferansın düzenlenmesi için başlayan görüşmeler ve hazırlık çalışmaları neticesinde, Haziran 1973'te "mavi kitap" olarak da bilinen Konferansın programı ve sürdürülmesine dair "Helsinki Görüşmelerine İlişkin Son Tavsiyeler" adlı belge kabul edildi. Çalışmalara 33 Avrupa ülkesi (Arnavutluk hariç), (Vatikan dahil) ve A.B.D ve Kanada ile 35 devlet katıldı.

Konferansı birinci safhası dışişleri bakanları düzeyinde temmuz 1973'te Helsinki'de başladı. Konferansın ikinci safhası esasa ilişkin konuların görüşülmesi ve belgelerin kaleme alınması üzere eylül 1973'ten Temmuz 1975'e kadar Büyükelçiler düzeyinde Cenevre'de gerçekleşti. Bu safhanın uzamasının nedeni Doğu-Batı ülkeleri arasında kişilerin ve fikirlerin değişimi konusunda görüş ayrılıklarının bulunmasıdır. Bu safhada üç komisyon "son tavsiyeleri" kabul ederek "üç sepet" olarak anılan belgeye bir içerik kazandırmaya çalıştılar. Bu komisyonlardan birincisi "Avrupa'da Güvenlik"; ikincisi "teknik ve çevre sorunları"; üçüncü komisyon ise "insani ve diğer" konularda işbirliğinin sağlanması konularında çalıştı; bir de "işbirliği komitesi" bütün çalışmaları merkezileştirdi.

Konferansın üçüncü safhasında 30 Temmuz - 1 Ağustos 1975 arasında Helsinki'de toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları, Helsinki Son Senedi'ni (Sonuç Belgesi / Acte Final) kabul edip imzalayarak Konferansı kapattılar. Türkiye belgeyi Başbakan düzeyinde imzaladı.

dengeşinin bir sonucu olan detantın oyun kurallarını belirleyen bir belge olmuştur.

Senet iki ana unsura dayanır: İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'da kurulan statu quo'nun siyasi yönden kabul edilmesi ve Doğu-Batı ilişkilerinde detantın insancıl boyutunun geliştirilmesi gerektiği gerçeğinin kabul edilmesi.

AGİK ve Helsinki Son Senedi'ni hazırladıkları uluslararası ortam içerisinde değerlendirmek gerekir. Bazılarına göre Helsinki Konferansı ikinci dünya savaşından sonra bir genel barış antlaşmasının olmayışından kaynaklanır; Helsinki Son Senedi ise detant sürecinin orjinal çarklarından biri olarak kabul edilmiştir.²

Nitekim Helsinki Son Senedi, Avrupa'da güvenliğin sağlanmasının "detant sürecine önemli bir katkı" olduğunu, daha ilk baştan ifade etmiştir. Bu ifade zaten ısrarla "Konferansa sağlanacak devamlılık" başlığını taşıyan son hükümlerde de hatırlatılmıştır. Bu kısımda Son Senedi'nin mevcut süreç içerisinde ve aynı zamanda çok taraflı bir detant çerçevesinde önemli yere sahip olduğu teyit edilmiştir. O halde Son Senet uluslararası global bir siyasi stratejinin parçasıdır.

Ele alma konularının çeşitliliği nedeniyle, Helsinki Konferansının sonuca ulaşabilmesi için, kabul edilecek senedin esnek bir belge olması gerekiyordu. Görüşmeler esnasında uluslararası bir antlaşma sağlanamadığı

² Şöyleki:bu görüş açısından konuya yaklaşıldığında, detant girift bir siyasi olaydır, bu takdirde genel olarak kaynağı 1962 Cuba Krizine bağlanacaktır. Bu olay uluslar arası ilişkilerin çeşitli alanlarında önemli pazarlıklar halinde ifade bulmuştur. İki süper güç arasında avrupa önemli olduğundan, Chancelier Brandt'ın Ostpolitisi; 1970'te SSCB-Almanya; Polonya -Almanya Andlaşması; 1971 de Berlin için yapılan andlaşma; 1972 de Doğu-Batı Almanya arasındaki andlaşma; 1973'te Almanya-Çekoslovakya arasındaki Andlaşmanın kaleme alınmasına olanak tanımıştı. ABD ile SSCB arasında karşılıklı görüşmeler yapılmış olması ise çok önemli sözleşmelerin kaleme alınmasında yardımcı oldu. Nitekim nükleer silahların sınırlandırılması konusundaki SALT (Strategies Arms Limitation Talks) ve ondan kaynaklanan andlaşmaların kabul edilmesine yararlı olmuştur:bir nükleer savaş ihtimalinin azaltılmasına ilişkin tedbirlerin kabulüne dair 1971 Washington Andlaşması; 1974 stratejik andlaşmaları-yer altında nükleer denemelerin sınırlandırılmasına dair sovyet-amerikan sözleşmesi; bu konudaki protokol ve anti balistik misil sisteminin sınırlandırılmasına ilişkin protokol gibi bu andlaşmalar detant sürecine bağlıdır İki süper güç arasında Orta Avrupa'da silahların ve silahlı güçlerin sınırlandırılmasına dair 1973 te Viyana'da başlayan pazarlıklar da (M.B.F.R: Mutual and Balanced Force Reduction) gene bu süreçte aittir. Bakz: Prevost, Jean François: aqm, s: 144.

takdirde, alelade bir bildiri metni kabul ederek bununla yetinmenin mümkün olamayacağını farkına varıldı. Nitekim detant sade temennilerin ifadesi olamazdı ama, uluslararası bir antlaşma çerçevesinde ifade edilebilecek kadar da güç kazanmamıştı.

Helsinki Son Senedi bir uluslararası antlaşma değildir. Son Senet imzalanmıştır ama onaylanmamıştır. Üstlenilen taahhütler siyasi ve ahlakidir. Belgenin katılan Devletlerin temsilcileri tarafından kabul edildiği belirtilmiş olsa da, yada katılan devletler iki çekince getirmiş olsalar dahi bu metin bir antlaşma metni değildir.³ Devletlerin sözcüleri belgenin hukuki bir yaptırımını bulunmadığı konusunu ısrarla vurgulamışlardır. Nitekim bu belgenin B.M. Andlaşmasınının 102 maddesi uyarınca kayda geçirilmeyecek olduğu Konferansa sağlanacak devamlılık konusundaki son hükümlerde de ifade edilmiştir.

Son Senet sade bir temenniler listesi de değildir. Uluslararası alanda hukuki niteliği bulunmasa da devletlerin siyasi ve ahlaki sorumluluklarını işaret etmekte ve koşulsuz olarak iyi niyetle yerine getirilmesi gereken bir belge niteliğindedir. Gerçekte tarafların yaptıkları tavizlerin önemli olmasından ötürüdür ki belge, bir uluslararası antlaşma olmamıştır.

Bir uluslararası antlaşma gibi hukuki zorlayıcılığı bulunmasa da, Son Sened'in orjinal bir hukuki bağlayıcı gücü bulunduğundan da bahsedebiliriz. Biçim ve içeriği bakımından Helsinki Son Senedi diğer son senedlerden farklı bir niteliğe sahiptir. Son Sened'in kendine özgü içeriğinin özelliği, bildiri ve program görünümünü haiz olmasından kaynaklanır.⁴

³ Konferans esnasında Türkiye ve Kıbrıs Rum Yönetimi temsilcileri birer sözlü çekince ileri sürmüşlerdir. Son Sened'te öngörülmeven çekince Sened'e ek olarak yayınlanmamıştır, fakat Konferans belgelerinde yer almıştır. Son Sened'in kabnlüne ilişkin karar konusunda Türkiye'nin öne sürdüğü çekince, Kıbrıs'ın tek taraflı olarak temsilinin meşru olmadığına ilişkin idi ve Türkiye'nin imzaladığı hükümlerin Kıbrıs'ın meşru olarak temsil edilmesine dek Kıbrıs Rum idaresi ile ilişkilerinde geçerli olamayacağını ifade ediyordu. Kıbrıs Rum tarafı ise Son Sened'in kabul edilmesi ile ilgili olarak yorum bildirisinde bulunarak katılan her devletin yapacağı bildirilerin batıl ve yapılmamış kabul edileceğini ifade etmiştir.

⁴ Helsinki Son Senedi 35 Devletin kolektif bir bildirisini resmileştirmiştir. Son Sened'teki bildirilere Devletler özel bir içerik kazandırmışlardır. Bunu anlayabilmek için Son Sened'in "Avrupa'da güvenliğe ilişkin sorunlar" başlığını taşıyan I. Sepetinde yer alan "Katılan Devletler Arasındaki İlişkileri Yöneten İlkeler Bildiri" sini incelemek yeterlidir. Burada ifade edilen on ilke - décalogue- evrensel ilkeler olup B.M. Antlaşmasına da uygundur. Nitekim bu ilkeler zaten B.M. Antlaşması çerçevesinde hukuki niteliğe sahiptir. Son Sened'in kullanılan kelimeler bakımında özelliği vardır: katılan devletler "beyan ederler", "saygı

Metinde kullanılan bazı ifadelerden belgenin uluslararası bir antlaşmada bulunabilecek ifadelerle kaleme alınmış olduğu da dikkat çekicidir. Oysa bu tür ifadeler bildiri niteliğindeki bir belgede ender rastlanan durumdur.⁵ Son Senet temel ilkelerin sağlanabilmesi amacı ile kaleme alınan bir program niteliğindedir. Belgede ifade edilen amaçların uygulanabilmesi hukuki davranışların konusunu teşkil edecektir. Nitekim ele alınan her konunun uygulamaya konulabilmesi için neler yapılabileceği “Konferansa Sağlanacak Devamlılık” (ya da “Konferansın İzlenmesi”) başlığını taşıyan hükümler arasında belirtmiştir.⁶ Belge sadece beyan edici bir belge değildir. Nitekim örneğin 1976 da NATO olsun SSCB olsun manevralarını Son Sened’e uygun olarak birbirlerine bildirmişlerdir.⁷

2- Helsinki Son Senedi’nin İçeriği ve Diğer Uluslararası Kurum ve Kuruluşlar ile İlişkiler:

Amacı ve genel niteliği göz önünde tutulduğunda, Son Sened’in B.M sistemi alanına müdahale edemeyeceği gerçektir. Nitekim Helsinki Konferansı ilkeleri evrensel ilkelere sadık kalmak durumunda oldukları gibi, ortaya konulan ilkelerin uygulanabilmeleri mevcut uluslararası kuruluşların çerçevesinden faydalanılarak mümkün olduğu, zaten Son Sened’in metninde ifade edilmiştir. (Ghebalı, 1975: 74-80)

Uzun bir metin olan Helsinki Son Senedi, dört ana bölüm ve bir son bölümden oluşur: Avrupa’da Güvenliğe İlişkin Konular (I.sepet); Ekonomi,

gösterirler”, “teyit ederler”, “tanırlar”, “hatırlatırlar” gibi.

⁵ Örneğin güvenlik ve silahsızlanma konusuna ilişkin bir hükümdede, belgeye katılan ülkelerin amaçların takipçisi olmakta taahhüt altına girdikleri ifade edilmektedir. Bununla beraber özellikle silahsızlanma ve güvenlik konularında, bu konudaki tedbirin nızaya bağlı olarak siyasi bir karardan kaynaklandığı kaydedilmiş olması, belgenin konvansiyonel nitelikte olmayıp tarafları teşvik edici olmak niteliği bulunduğunu göstermektedir. in: Prevost, Jean François, a.g.m; s. 135.

⁶ Örneğin, gerektiğinde taraflar tek taraflı tedbirlere başvurabilecekleri gibi, diğer taraf devletlerle iki taraflı görüşmeler yoluyla, yada taraf devletlerin uzmanlarının toplanması ile ve mevcut uluslararası kuruluşların çerçevesinde çok taraflı olarak bu tedbirleri alacaklardır.

⁷ İngiltere ve Romanya Helsinki süreci ruhuna sadık kalarak kişilerin serbest dolaşımı, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanımında işbirliğine gidilmesi gibi konularda bir anlaşma imzalamışlardır. Gene 1989 da Macaristan, vatandaşlarının Batı Almanya’ya geçişini kolaylaştırmak ve aralarındaki ikili anlaşmayı çözümlenmiş suçlanınca, Macaristan’ın Son Senet ve diğer AGİK belgelerine dayanmış olduğunu ifade etmesi, AGİK belgelerinin zorlayıcı olmasa da, bağlayıcı olduğuna bir işaretir.

Bilim ve Teknoloji ve Çevre Alanında İşbirliği (2.sepet); İnsancıl ve Öteki Alanlarda İşbirliği (3.sepet); Konferansın İzlenmesi (4.sepet)

Helsinki Son Senedi'nin "Avrupa'da Güvenliğe İlişkin Konular" başlığını taşıyan, yada birinci sepet olarak adlandırılan, birinci bölümü en önemli bölümdür. Bölüm, "Katılan Devletler Arasında İlişkileri Yöneten İlkeler Bildirisi" ve "Güven Arttırıcı Önlemler Belgesi" olmak üzere iki alt bölümden oluşur.

Bu alt başlıklardan "Katılan Devletler Arasındaki İlişkileri Yöneten İlkeler Bildirisi" (décalogue) on temel ilkeyi dile getirmiştir. Bunlar : Egemen eşitlik, Egemenliğin Niteliğindeki Haklara Saygı; Güç tehdidinde başvurılmaktan yada Güç Kullanmaktan Kaçınma; Sınırların Çiğnenmezliği; Devletlerin Toprak Bütünlüğü; Anlaşmazlıkların Barışçı Çözümü; İç İşlerine Karışmama; Düşünce, Vicdan, Din yada İnanç Özgürlüğü Dahil İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklerine Saygı; Halkların Hak Eşitliği ve Kendi Yazgılarını Belirlemeleri; Yükümlülüklerin Uluslararası Hukuka göre İyi Niyetle Yerine getirilmesi.

Son Sened'in "Konferansın İzlenmesi" başlığını taşıyan son bölümünde belgeyi imzalayan devletler, belgeyi tek taraflı, ikili ve çok taraflı görüşmeler ve toplantılarla uygulama alanına aktarmayı öngörmüşlerdir. Helsinki de başlatılan sürecin izlenmesi amacıyla Dışişleri Bakanları temsilcileri düzeyinde yapılacak toplantıların ilkinin ise 1977 de Belgrad'da yapılacağı burada kaydedilmiştir.

A - B.M. Sistemi ile Olan Bağlantı:

Konferans esnasında devletlerin B.M. ile ilişki kurulması bakımından tutumları üç noktada toplanıyordu: Avrupa'ya özgü bir hukuk yaratılmasına karşı idiler, yeni bir kuruluş yaratılmasını istemiyorlardı ve B.M.'in gücünün kuvvetlendirilmesinden yana idiler.⁸

⁸ Arzu edilen kabul edilecek kuralların genel uluslararası hukuk ile "sosyalist uluslararası hukuk" kuralının ortalaması olacak bir uluslararası hukuk düzeni, çoğulcu bir hukuk düzeni idi. Özgün bir hukuk düzeninin yaratılması SSCB'ne Atlantik ilişkilerine karışma ve Avrupa Birliği üyeleri arasındaki işbirliğinin gelişmesini engelleyici bir olanak yaratabilirdi; Sovyet emperyalizmini Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde güçlendirebilirdi; B.M. Antlaşması üzerine oturan genel uluslararası hukuk kurallarının değerini zayıflatabilirdi. Avrupa ülkeleri özellikle Batı Almanya, Belçika, Hollanda özgün bir bölgesel hukukun yada uluslar arası bir Avrupa hukukunun biçimlendirilmesine karşı olduklarını görüşmelerin daha ilk safhasında ifade ettiler. Kanada,Avusturya, İspanya,Finlandiya ve Türkiye ise, uluslar arası hukuk ilkelerine sadık bir uluslar arası belgenin hazırlanmasından yana

Sosyalist ülkeler AGİK Bildirisinin, B.M. amaç ve ilkelerine göre hazırlanmasını kabul ettiler. "İşbirliği ve güvenlik konusunda istişari bir Komite" kurulması fikri Doğu Avrupa ülkelerinden gelmişti. Batılı ülkeler ise bunun kurulmasının NATO üyesi ülkeleri bölmek için bir manevra, Avrupa'nın Finlandiyalaştırılması ile eş anlama geldiğini ve B.M.'in barış ve güvenliğin sağlanmasındaki davranışlarının zedelenmesi anlamına geleceği için AGİK'in kurumsallaştırılmasından endişe duymuşlardır.

Son Sened, B.M. Antlaşması, Devletlerarası Dostça ilişkiler Bildirisi, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi, 1966 Paktları, Stockholm Bildirisi gibi çok sayıda sözleşme, tavsiye ve bildiriye gönderme yapmaktadır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ülkeler (Bulgaristan, Romanya, Avusturya), B.M. tarafından tespit edilen amaç ve ilkeler doğrultusunda ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde işbirliğinde bulunmak arzularını teyit ettiklerini ifade etmişlerdir.

Son Sened'te AB, B.M. ve UNESCO uluslararası alanda doğrudan ve etkin olarak katkılarını sağlamaya çağrıda bulunulan kuruluşlar olmuştur. Nitekim Son Sened, B.M. üyesi Devletler arasında muhtemel bir uyuşmazlık durumu halinde, B.M. Antlaşmasınının 103. madde hükmü gereğince B.M. Antlaşması hükümlerinin önceliği bulunacağını beyan etmiştir. Ayrıca B.M. Antlaşmasınının 102.maddesi hükmü gereğince Son Senet kayda geçirilmese de, Finlandiya tarafından tanıtımının B.M. tarafından yapılmasını teklif etmiştir.

B- Son Sened'in "Avrupa Güvenliğine İlişkin Konular" Başlığını Taşıyan I.Sepette Yer Alan Ve "Katılan Devletler Arasındaki İlişkileri Yöneten İlkeler Bildirisi"nin (Décatalogue) İçeriği :

AGİK Bildirisi'nin (Décatalogue) ilk ilkesi "Egemen eşitlik ve egemenliğin niteliğindeki haklara duyulacak saygı" ile başlar. Uluslararası hukuk çerçevesinde taraf devletlerin hak ve görevler bakımından eşit oldukları; barışçıl yollardan antlaşmalar yoluyla uluslararası hukuka uygun olarak sınırların değiştirilebileceğini; devletlerin uluslararası kuruluşlara, iki

olduklarını ifade etmişlerdi. Arzu edilen, kabul edilecek kuralların genel uluslararası hukuk ile "sosyalist uluslar arası hukuk" kurallarının ortalaması olacak bir uluslar arası hukuk düzeni, çoğulcu bir hukuk düzeni idi. Özgün bir hukuk düzeninin yaratılması SSCB'ne Atlantık ilişkilerine karışma ve Avrupa Birliği üyeleri arasındaki işbirliğinin gelişmesini engelleyici bir durum yaratabilirdi; Sovyet emperyalizmini Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde güçlendirebilirdi, B.M.Antlaşması üzerine oturan genel uluslar arası hukuk kurallarınının değerini zayıflatabilirdi. Bkz: Gheballi, Victor Yves, agm, s: 80...

ve çok taraflı antlaşmalara taraf olma yada olmama ve tarafsızlıklarını korumaya hakları bulunduğu kabul edilmiştir.

İkinci ilke "Güç tehdidinde Başvurmaktan yada Güç Kullanmaktan Kaçınma", "Uyuşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümü"ne ilişkin beşinci ilke birlikte ele alınmalıdır. İkinci ilkeye göre, Kuvvete ve kuvvet tehdidinde başvurmak B.M. amaçları ve AGİK Bildirisine aykırıdır, hiç kimse bu ilkeyi ihlal ederken bir gerekçe gösteremez, taraf ülkelerden birine karşı doğrudan ve dolaylı kuvvete ve kuvvet tehdidinde başvurulmayacaktır, kuvvete ve kuvvet tehdidinde başvurmak aralarındaki uyuşmazlığın çözülmesine yardımcı araç olarak kullanılamaz. Bu ilkeyi tamamlayan beşinci ilkeye göre taraf devletler aralarındaki uyuşmazlıkları uluslararası barış güvenlik ve adaleti tehlikeye koymayacak bir biçimde barışçıl yollardan çözeceklerdir. Uluslararası hukuk çerçevesinde kalarak hızlı ve hakça bir çözüme işbirliğinde bulunarak ve iyi niyet ilkeleri çerçevesinde varacaklardır. Bunun için görüşme, soruşturma açılması, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim yargı yada kendi seçecekleri diğer bir barışçıl yöntem başvuracaklardır; uyuşmazlık halinde uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye sokacak ve durumu ağırlaştırabilecek bir davranışta bulunmaktan sakınacaklardır.

"İçişlerine Karışmama" ilkesi altıncı ilkedir. Karşılıklı ilişkileri ne olursa olsun taraf devletler doğrudan ve dolaylı olarak kişisel yada kolektif olarak ulusal yetki alanına giren konularda iç ve dış işlerine karışmayacaklardır; bu nedenle askeri müdahale ve müdahale tehdidinde bulunmayacaklar; kendi çıkarlarına hizmet amacıyla hiçbir ülkeye karşı askeri, siyasi ve ekonomik zorlama tedbirlerine başvurmayacaklardır; taraf ülkelerden birinin rejimini devirmeye yönelik terörist faaliyetlerde bulunanlara doğrudan ve dolaylı yardım etmeyeceklerdir.

"Halkların Hak Eşitliği ve Kendi Mukadderatını Tayin Etme Hakkı" sekizinci ilkedir. Üçüncü dünya ülkelerinin etkin temsil edilmediği AGİK'te SSCB bu ilkenin konulmasına itiraz etti, fakat Batılılar bu konu da ısrarlı oldular. Batılılara göre her önemli toprak değişikliği kolonial nedenle olsun yada olmasın ilgili halkın rızasını gerektirmekte. İspanya, İrlanda, Batı Almanya ve Kıbrıs gibi ülkeler için bu durum arka plana atılamaz; ayrıca bu ilkenin ulusal ve uluslararası boyutu vardır.

Dokuzuncu ilke "Devletlerarası İşbirliğinin Sağlanmasına" ilişkindir. Taraf devletler arasındaki işbirliği B.M. Antlaşmasında tespit edilen amaç ve ilkeler doğrultusunda olacaktır. Uluslararası barış, güvenlik ve adaletin sağlanmasına çalışırken işbirliğinin Pan-Avrupa'nın sağlanmasından daha geniş ve bölgesel alana sınırlı kalmaması amaçlanmıştır.

Uluslararası hukuka uygun olarak yüklenilen sorumlulukların iyi niyetle yerine getirilmesine ilişkin onuncu ilke. Nitekim iyi niyet ilkesi olmadan diğer ilkelerin de anlamı ortadan kalkacaktır. Devletler uluslararası hukukun kendilerine tanıdığı sorumlulukları iyi niyetle yerine getireceklerdir; egemen haklarını kullanırken, ulusal düzenlemeleri kabul ederlerken uluslararası hukuktan doğan sorumluluklara uyacaklardır; bildiride belirtilen ilkelere saygı göstermek dostça ve normal ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacaktır ve aralarında siyasi temasların gelişmesini teşvik edecektir.

Buraya kadar belirtilen ilkeler B.M. sisteminde yer alan belgelerde şu veya bu formül altında ifade edilen ilkelerle denktir. AGİK Bildirisinde yer alan kendine özgü ilkelerde vardır. AGİK Bildirisindeki sosyalist gurup tarafından konulması teklif edilen "Sınırların Çiğnenmezliği" (Üçüncü ilke) ve "Devletlerin Toprak Bütünlüğü" (Dördüncü ilke) ilkeleri ile batılıların teklif ettikleri insan hak ve temel özgürlüklerine saygı gösterilmesi ilkesi (7. ilke), Décalogue olan belgeye özgü ilkeleri teşkil etmekte.

Sınırların çiğnenmezliği ilkesi ve Toprak bütünlüğünün sağlanması, bu ilkeler yaşamsal bir ilke olan kuvvete başvurulmaması ilkesinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Sınırların çiğnenmezliği ve toprak bütünlüğünün sağlanması alanında kuvvete başvurulmaması ilkesinin uygulamaya geçirilmiş olması anlamına gelir; buda bu ilkelerin birbirleri içinde dayanışma halinde bir arada olmalarını ifade etmek demektir. Bu ilkeler birbirlerine dayanışmalı ilkeler olup Helsinki sürecine özgü de değildir. B.M. Antlaşmasının 2/4.maddesi, Devletlerarasında Dostça ilişkilerin kurulmasına dair Bildirinin 1. ilkesi ve zaten Décalogue metnin Egemen eşitlik ve egemenliğe saygı gösterilmesine dair birinci ilke ile Kuvvete ve kuvvet tehdidinde başvurulmamasına ilişkin ikinci ilkede de yer almaktadırlar.⁹

Sosyalist ülkelere göre sınırların dokunulmazlığı yanında değişmezliğinin de ilke içinde yer alması gerekiyordu. Bu teklife Batılılar AGİK'in bir barış konferansı gibi davranması olanağının bulunmadığını,

⁹ Varşova Paktı üyeleri neden toprak bütünlüğü ve sınırların çiğnenmezliği ilkelerine bu kadar önem veriyorlardı? Acaba Son Senet bu beklentiye ne ölçüde cevap verebildi? Çünkü sosyalist ülkeler Avrupa'da savaştan sonra hiçbir antlaşmanın barışa dönüşü sağlamadığını ileri sürerek, II.Dünya Savaşından sonraki toprak sorunlarının ve siyasi gerçeklerin bu şekilde ancak tanınmasını istediklerini zaten saklamıyorlardı ve bunu da detanın sağlanabilmesinin sine qua non koşulu olarak görüyorlardı. Bakz: Ghibali Victor-Yves agm,s:80-88. Ayrıca Üçüncü Sepet ile ilgili olarak bakz: Chapez, Jean: Les Problèmes de la 3e. Corbeille de la CSCE. in:Résumé des Cours de la 7e session d'Enseignement, Institut du Droit International des Droits de l'Homme, Strasbourg 1976.

barışçıl yollardan, kuvvete başvurmada, halkların mukadderatına saygı ilkesi çerçevesinde ve anlaşma yolu ile sınırların değiştirilmesinin mümkün olabileceğini ileri sürdüler. S.S.C.B bu düşünceyi ancak bunun sınırların dokunulmazlığına ilişkin ilkede yer almadan kabul edeceğini bildirince, bu hususa egemen eşitlik ilkesine ilişkin ilkede yer verildi. Bu formül barışçıl yollardan sınırların değiştirilebilmesi kavramını daraltmış mıdır? sorusu akla gelmekte. Bu cümle şüphesiz Avrupa Birliğine siyasi birliğe dönüşebilme olanağını saklı tutmuş ve Almanya'nın da birleşmesini hazırlamış, İspanya'nın Cebelitarık, İrlanda'nın Ulster, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki durumlarını da saklı tutmaktadır.

"Düşünce, Vicdan, Din ve İnanç Özgürlükleri de Dahil İnsan Temel Hak ve Özgürlüklerine" ilişkin yedinci ilke B.M. Antlaşmasının bu konudaki ilkelerinin ileriye götürülmüş şeklini teşkil ediyor. Batılılar bu ilkenin belirtilmesi üzerinde ısrarlı olmuşlardır. Bu ilkenin oluşması için 55 seans tartışma yapılmış, tartışmalarda sosyalist ülkeler insan haklarının marksist kavramdan farklı bir şekilde ele alınması karşısında biteviye savunma durumunda kalmışlardır. Devletler insan haklarının evrensel önemini tanıdıklarını belirterek ilke olarak batı ülkelerinin felsefesini benimsediler, detantın ferdin günlük yaşamı ve kamu oyunun gerçeği göz önünde bulundurulmadan sağlanamayacağını batılılar bu şekilde empoze etmiş oldular.

Üçüncü sepette, insani ve diğer alanlarda işbirliği düzenlenmekte demıştik. 3. Sepeti, 1. Sepetin VII. ilkesinin uygulaması olarak görmemek gerekir. Nitekim Viyana Belgesi bu ayırma son vermiş; insani ve diğer alanlarda işbirliği taahhütleri tamamlamıştır. O halde AĞİK belgelerinin insan haklarının değerlendirilmesinde 3. sepetten ziyade, VII. ilke ve daha sonrada "İnsani Boyut" çerçevesinde düşünülmesi gerekir.

AĞİK, devletlerin güvenliği ve fertlerin güvenliği arasındaki ilişki ve devletlerarası siyasi ilişkilerin niteliği ile insan haklarına gösterilecek saygı arasındaki iki yönlü bağ ve ilişkiyi çok iyi kurabilmiştir. Katılımcı Devletler arasındaki ilişkileri yönlendirecek temel ilkeleri, güven artırıcı önlemleri, uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü için tarafların takip edecekleri metodu getirmiş, ekonomik, bilimsel, teknolojik, çevre ve insani konularda işbirliğinin temellerini atmağa çalışmıştır.

3- Konferans Sonuçlarının İzlenmesi : İzleme Toplantıları:

A- İlk İzleme Çalışmaları : Belgrad İzleme Toplantısı (1977-1978) ve Sonraki Gelişmeler

4 Ekim 1977 de Belgrad İzleme toplantısı başlamış ve 9 Mart 1978 de beş ay süren bir çalışma sonucunda temel konularda uzlaşmaya varılamaması neticesinde ancak dört sayfadan ibaret "Kapanış Belgesi" kabul edilerek toplantı sona ermiştir.

Toplantıda Batı ülkeleri, insan hak ve özgürlükleri konusunu vurgulayarak detant'ın insancıl boyutu üzerinde durmuşlardı. Doğu Bloku ülkeleri ise detant'ın askeri boyutu üzerinde durarak ekonomik işbirliği konusunu vurgulamışlardır. Varşova Paktı ülkeleri Batıdan olabildiğince fazla ekonomik ve mali yardım elde etmeği amaçlamıştır (Decaux, 1995: 20-21). Bu süre içerisinde ise üç ayrı toplantı daha öngörülmüştü :

- 31 Ekim -11Aralık 1978 de Montreux de yapılan uzmanlar toplantısında, uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü konusunda mevcut metotları tamamlamak ve genel bir yöntemin incelenip hazırlanması konuları görüşülmüştür.

- 18 Şubat- 3 Mart 1980 arasında Hamburg'ta "AGİK Bilimsel Forumu" toplantısı yapılmış.

- Belgrad Kapanış belgesinde yer alan üçüncü Uzmanlar Toplantısı 13 Şubat-26 Mart 1979 tarihleri arasında "Akdeniz'le İlgili Sorunları İnceleme Uzmanlar Toplantısı" olarak Valetta da gerçekleşmiştir.

B- İzleme Çalışmalarının İkinci Dönemi: Madrid Toplantısı (1980-1983)

11 Kasım 1980 de Madrid'te başlayan ikinci izleme toplantısı, üç yıla yakın süren 8 toplantı dönemi sonunda 9 Eylül 1983 te Madrid Kapanış Belgesi'nin kabulü ile sona ermiştir.

Madrid toplantısı Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve Polonya'da savaş durumunun ilan edildiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Her iki blok birbirini Polonya'nın iç işlerine karışmakla suçlamışlar; NATO üyesi ülkelerin temsilcileri Varşova Paktı üyesi ülkelerde özellikle SSCB'de insan haklarının ihlal edildiğine dair belgeler sunmuşlardır. SSCB bu tutumun iç işlerine karışmak olduğunu tekrarlamış ve toplantılarda üzerinde durulması gereken en önemli meselenin askeri sorunlar olduğunu vurgulamıştır.

Madrid Kapanış belgesi insan hakları ile askeri sorunların pazarlık konusu edildiği bir belge olarak ortaya çıkmıştır. İnsan hakları konusunda özellikle sendikal kuruluşlar, gazetecilerin çalışma koşulları ve göçmen işçiler bakımından yeni hükümler kabul edilebilmiştir. Polonya olayları göz önüne alındığında ileri atılmış bir adım olarak kabul edilebilir.

Helsinki'den beri ilk defa özellikle insan hakları ve temel özgürlükleri konusunda bir toplantı yapılabilmesi de kararlaştırılmıştı. Öngörülen toplantı nitelikim 1985 te Ottawa da yapılmış ve bir de sonuç belgesi bu konuda kabul edilmiştir. Böylece insan hakları da sürecin önemli bir unsuru olarak kabul görmüş oluyordu.

Üç yıl süren uzun görüşmelerden sonra karşılıklı ödünlerle kabul edilen Madrid Kapanış Belgesi AGİK sürecine yeni bir canlılık kazandıran bir belge oldu. Helsinki Son Senedi'nde yer alan taahhüdlere teyit eden, geliştiren, genişleten ve kuvvetlendiren bir siyasi belgedir.

1983 te Madrid Kapanış Belgesinin kabul edilmesi, 1984-1985 arasında uzman toplantılar ve dialog sağlayıcı forumların yapılmasına olanak tanımıştır.¹⁰

Madrid Kapanış Belgesi terörizm, Avrupa Güvenliği, insan hakları, kişiler arasındaki ilişkiler ve enformasyon konularında Helsinki Son Senedi'ne yeni katkılarda bulunmuştur. Kapanış belgesinin "Ülkeler" başlığını taşıyan bölümünde, Helsinki Son Senedi'nde bulunmayan ve Türkiye'nin de çabaları ile metne konulan üç paragrafta terörizm konusuna geniş bir şekilde yer verilmiştir. Terörizmin her çeşidi kınanmış, uluslararası işbirliği yolu ile tarafların ulusal ve uluslararası alanda terörist faaliyetlerin önlenmesi ve bastırılması, taraf ülkelerden diğer ülkelere yada bu ülkelerin vatandaşlarına yöneltilen terörist faaliyetlerin hazırlanıp yönlendirilmesinde kendi topraklarının kullanılmasının önlenmesi için gerekli tedbirleri alacakları kaydedilmiş; şiddet yolu ile hükümetlerin düşürülmesine yönelik terörist ve yıkıcı faaliyetlere göz yummak, teşvik etmek ve yardımda bulunmaktan kaçınacakları; ülkelerinde bulunan diplomasi temsilcilikleri ve konsoloslukların güvenliğinin korunması için ellerinden geleni yapacaklarını taahhüt etmişlerdir.

¹⁰ "Avrupa Güvenlik ve Güven Arttırıcı Önlemler ve Silahsızlanma Konferansı" Stockholm; "Uyuşmazlıkların Barışçı yollardan Çözümü" konusunda 1984 Atina (toplantıda yöntem üzerinde anlaşmaya varılamamış ama bir rapor kabul edilmiştir); "Akdeniz'de Ekonomik Bilimsel ve Kültürel İşbirliği semineri" Venedik; "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri" "Ottawa semineri"; "Budapeşte Kültürel Forumu"; "Bern İnsani temaslar uzmanlar toplantısı" gibi.

Bu bölümde yer alan "Avrupa'da Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler ve Silahsızlanma Konferansı" (ASK) Kapanış Belgesinin en önemli kısımlarından biridir. Bu kısım bir görev talimatıdır ve uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Bu Konferansın ilk safhasında Avrupa'da askeri çatışma riskini azaltmak üzere "Güven Arttırıcı Önlemler" (CSBM) görüşülerek kabul edilmiştir. Konferansın son safhası ise, 1986 Viyana AGİK izleme konferansına bırakılmıştı..

Görev talimatında, CSBM'lerin "askeri bakımdan anlamlı", "siyasi yönden ASK'a katılan ülkeleri bağlayıcı ve denetlenebilir" olacakları belirtilmektedir.¹¹

Madrid kapanış Belgesi'nin "Ekonomi, Bilim ve Teknoloji ve Çevre Alanlarında İşbirliği" Bölümü'n de yeralan özellikle göçmen işçilerle ilgili hükümler, Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Helsinki Son Senedi'nin bu konudaki hükümlerine ek olarak, burada ikinci nesil göçmen işçilerin haklarının korunması ve geriye dönen göçmen işçilerin ev sahibi ülkede elde ettikleri sosyal hakların ülkelerinde de devamı konusun yasal düzenlemeler ve anlaşmalarla teminat altına alınması hususlarında yeni hükümler getirilmiştir.¹²

Madrid Kapanış Belgesinin "İnsancıl ve Diğer alanlarda İşbirliği" başlıklı bölümünde insan hakları, sendika hakkı (Helsinki Son Senedi'nde yoktu), din özgürlüğü, kişiler arası ilişkiler, enformasyon ve gazetecilerin hakları, ailelerin birleştirilmesinin önemi gibi esaslar geliştirilmiştir.

¹¹ Görev talimatında Güven ve Güvenlik Arttırıcı önlemlerin uygulama alanının bütün Avrupa olacağı belirtilmişti. Böylece 1975 Helsinki Son Senedi'nde kabul edilen sınırlı "güven arttırıcı önlemler" (CBM) için Sovyetlerin Avrupa sınırları boyunca 250 km.'lik bir uygulama alanı olarak öngörülen istisna kaldırılarak, Sovyetler Birliği topraklarının Ural'lara kadar olan Avrupa'nın tamamını uygulama alanı içine girmiştir. Ayrıca Avrupa'nın güvenliğini ilgilendiren askeri faaliyetler yönünden CSBM'lerin "bitişik hava ve deniz sahalarına"da uygulanacağı hükmü konulmuş, ayrıca "bitişik denizler sahası" kavramının Avrupa'ya bitişik okyanusları da kapsadığı anlayışına yer verilmiştir.

¹² Avrupada Güvenlik ve İşbirliği Konferansı İştirakçi Devlet'lerin Temsilcileri arasında Helsinki Sonuç Belgesi'nin, Konferansın İzlenmesi ile İlgili Hükümleri Uyarınca Yapılan Madrid Toplantısı'na ait Kapanış Belgesi. Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Dairesi AGİK Yayınları, Madrid 1983, s: 5-45. Ayrıca: Ghebalı, Victor-Yves: La Question des Droits de l'Homme à la Réunion de Madrid sur les Suites de la CSCE. in. AFDI. 1983, s:59-80

C- İzleme Çalışmalarının Üçüncü Dönemi: Viyana Toplantısı (1986-1989)

Viyana İzleme Konferansı AĞİK süreci içerisinde bölünmüş Avrupa'da yapılan son toplantı oldu. Bu arada konferansın açılmasından itibaren, Doğu-Batı ilişkileri zaten yeni bir döneme de girmiş bulunuyordu. Konferans'ta yaşanan bir yenilik alışılmamış olduğu üzere Konferansın açık olması niteliğidir: Media, NGO ve din guruplarının temsilcileri Konferans mahalline girip özgürce davranmışlardır.

15 Ocak 1989 da kabul edilen Viyana Kapanış Belgesi, Helsinki Son Senedi ve Madrid Kapanış Belgesi'ndeki esasları geliştiren bir belgedir.¹³

Viyana Kapanış Belgesi insan haklarına verdiği ve ayırdığı yer bakımından önemli bir belgedir. Viyana Kapanış Belgesinin "İnsani ve Diğer alanlarda İşbirliği" başlığını taşıyan bölümünde "herkesin kendi ülkesi dahil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etmesi ve kendi ülkesine geri dönme hakkı olmak üzere, uluslararası hukuktan doğan taahhütlerine ve bu alanlardaki uluslararası yükümlülüklerine saygı göstereceklerdir" denilmiş olması önemli hususlardan biridir.

Viyana Kapanış Belgesinin "AĞİK'in İnsani Boyutu" başlığını taşıyan bölüm, bu belgeye özgü bir bölümdür. İnsani boyutun insan hakları ve diğer insani konuları kapsayan ve uluslararası ilişkilerde yeni bir ilişki alanı oluşturduğunu ve kendine özgü bir yeri bulunduğunu belirterek bu kavramı bu şekilde tanımlamıştır. Bu terim bundan böyle uluslararası diplomatik ve siyasi dile yerleşmiştir.

Viyana İzleme Konferansının gerçekleştirdiği bu konudaki önemli husus AĞİK bünyesinde, insan hak ve özgürlükleri alanında kabul edilen

¹³ Bu metinde Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Müzakeresi yapılacağı ve bu konuda kaydedilen gelişmeler konusunda bilgi alış verişinde bulunmak üzere toplantılar düzenlenmesi, Avrupa'da güvenlik ve silahsızlanma yolundaki çabalara devam edilebilmesi için devletlerin uygun yöntemleri tespit etmelerini tavsiye etmiştir. Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemlerin Görüşülmesi için 1989 da Viyana'da görüşmelerin başlayacağını, sonuçlarının 1992 Helsinki AĞİK İzleme Toplantısında değerlendirileceğini tespit etmiştir. Akdeniz de Güvenlik ve İşbirliğine İlişkin Sorunlar başlığını taşıyan bölümde ise 1990 da Palma de Mayorka'da yapılacak toplantının değerlendirilmesinin genel 1992 Helsinki İzleme toplantısında değerlendirileceğini tespit etmiştir.

taahhütlerin taraf devletler arasında bir dialogun başlatılarak insancıl boyuta ilişkin bir mekanizmayı ortaya koymuş olmasıdır.¹⁴

İnsani Boyut Konferansı üç safhada toplanmıştır: 1989 Paris; 1990 Kopenhag; 1991 Moskova. Bu kararlar kurumsallaşmaya doğru gidildiğini gösteren ilk işaretler olarak, AGİK sürecinin artık kendi mantığını yakalamış olduğunu gösteriyordu. Ancak bundan sonradır ki Varşova Paketi ülkeleri arasındaki belirgin görüş ayrılıkları belirlemeye başladı ve ilk defa AGİK süreci tarihinde kendilerine ilişkin ve özgü teklifleri sunmaya başladılar.

1990 Kopenhag İnsani Boyut Konferansı Avrupa'da komünist sistemin yıkılmasından sonraki ilk AGİK toplantısı oldu. Konferansın özelliği bundan böyle Varşova Paketi üyesi ülkeler ilk defa bağımsız ve egemen devletler gibi davranmış ve AGİK Son Senedi'nin öngördüğü yolu tutmuş oluyordular. Kopenhag İnsani Boyut Konferansında taraf devletler çoğulcu demokrasi ve hukuk devletinin insan temel hak ve özgürlüklerinin garanti altına alabilmesi için temel unsurlar olduğuna olan inançlarını ifade etmişlerdir. Düzenli aralıklarla özgür seçimlerin düzenlenebilmesinin, ve hükümetlerin temsili niteliğinin bütün insanların eşit ve dokunulmaz haklarının ifadesi olduğunu beyan etmişlerdir.

1990 Kopenhag Konferansında AGİK süreci içinde ilk defa ulusal azınlıklara tanınacak haklar bakımından detaylı hükümler kabul edilmiş, bunlara tanınacak haklar konusunda devletlerin ulusal alanlarında kabul edecekleri tedbirlerin Konferansa katılan devletlerin vatandaşlarına tanıdıkları eşitlik ve ayırım yapılmaması ilkelerine uygun olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Kopenhag toplantısında yeni bir Avrupa anlayışı ön plana çıktı, bir pan-avrupa çerçevesi temelinde insan haklarının korunup geliştirilebilmesi amacını güden bu belge de kısa zamanda kabul edilebildi.

Arkasından toplanan Paris Zirve toplantısı bütün AGİK sürecindeki en önemli kavşak oldu ve "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası", Kasım 1990 da kabul edildi. 1990 Paris Şartı'nı imzalayan devletler "çatışma ve Avrupa'nın bölünmüşlüğüne sona erdiğini" ifade ederken, Paris Şartı taraf devletlere ortak değerleri ortaya koymuştur: insan hakları, temsili ve çoğulcu

¹⁴ Şöyle ki : Taraf Devletler bilgi alışverişi, bilgi talepleri ve girişimlere verilen cevaplar ve ikili toplantıların sonuçları konularında, özel olaylar ve durumlarla ilgili bilgiler dahil gerek duyduklarında AGİK İzleme Konferansları ve İnsani Boyut Konferansları toplantılarında bilgi verebileceklerdir.

demokrasi, hukuk devletine bağlılık, pazar ekonomisinin gelişmesi, yüksek refah düzeyinin sağlanabilmesi gibi

Temmuz 1991 de Cenevre'de kabul edilen Rapor'da Kopenhag Belgesi teyit edilmiş ve ulusal azınlıklar konusunda AĞİK bünyesinde gerekli yada yeterli desteğin sağlanamadığı açıkça ifade edilmiştir. Cenevre Belgesi "milli azınlıkların" birer topluluk halinde kurumsallaştırılmasının şart olmadığını, kendilerine tanınacak hakların "milli azınlıklara" mensup kişilere özgü haklar olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye "etnik, kültürel, dilsel veya dinsel bütün farklılıkların zorunlu olarak milli azınlık yaratılmasına götürmeyebileceğine" ilişkin bir hüküm bu belgeye ekletmiştir. Bu hüküm Türkiye'ye vatandaşlar arasında ki farklılıkların "milli azınlık" yaratılması bakımından takdir etme yetkisi ve serbestisini tanımış olmaktadır.

Viyana Toplantısının İnsani Boyut çerçevesinde öngördüğü üçüncü konferans 1991de Moskova'da toplandı ve Viyana'da kabul edilen yöntem konusuna yeni bir mekanizma getirdi. Bu mekanizma ile devletlere insani boyut üzerine de ilk defa soruşturma yapma ve cevap isteme hakkı getirildi.

1991 Moskova toplantısında kabul edilen bu yeni mekanizma AĞİK'e istişari ve arabulucu bir rol getirmiş oldu. Bir meselenin taraf ülkeler arasında daha uyumsuzluk konusu teşkil etmeden o ülkeye böylece yardımcı olabilmesi olanağı kendisine verilmiş oluyordu.

1991 Moskova Belgesinde demokrasi ve insan hakları AĞİK ülkelerinin iç işleri olmaktan çıkarılmış, AĞİK ülkeleri bundan böyle insan hakları alanında birbirlerini eleştirme ve birbirlerine karşı haklarını kabul etmişlerdir.

Ayrıca askeri darbe ve diğer anayasa dışı yollardan hükümet değişikliklerine karşı ortak tavır alma yükümlülüğü getirilmiş; Avrupa'da sınırlar ancak barışçı uzlaşmalar ve karşılıklı anlaşmalarla değişebilir; bir devlet içerisinde zora başvurarak özerk bölge kurma ve toprak iddiasında bulunarak bir devletin üniter devlet niteliğinin değiştirilmesi mümkün olamaz. İnsan hakları konusunda AĞİK mekanizmasının genişletilmesi kararlaştırılmış, iki ülke arasında anlaşmazlık durumunda AĞİK'in devreye girmesi kabul edilmiştir.

1991 Moskova toplantısına, Türkiye göçmen işçiler ve ailelerinin insan haklarını getirmiştir. Konu ekonomik konularla ilgili ikinci sepet içinde ele alınmış, göçmen işçilerin insan hakları AĞİK belgelerine kapsamlı bir şekilde geçirilmiş ve üye ülkelere bu konuda yükümlülük getirilmiştir. AĞİK ülkeleri göçmen işçilerin ulusal, etnik, din ve dil özelliklerine karşı

ırkçılık, ayırıcılık ve yabancı düşmanlığını kınayacak ve etkin önlemler alacaklardır. Türkiye'nin önerisi üzerine AGİK mekanizmalarının, işçilerin insan hakları için de işletilmesi kararlaştırılmış ve işçilerin insan hakları konusunda özel bir konferans toplanmasına da karar verilmiştir.¹⁵

D- Viyana İzleme Konferansı Çerçevesinde Toplanan 1990 Kopenhag İnsani Boyut Konferansı ve Kabul Edilen Kriterler:

AGİK belgelerinde teahüt altına alınan hak ve özgürlükler bir sıralama halinde sunulmamıştır. Bu belgelerdeki hak ve özgürlükleri, kişi dokunulmazlığı; düşünce ve manevi haklar; hukuki güvenlik hakları; toplanma ve özgürlük hakları; seyahat özgürlüğü, ekonomik ,sosyal ve kültürel haklar olarak guruplaştırmak mümkündür. (Alpkaya, 1996)

Kişi dokunulmazlığı kapsamına giren, işkencenin önlenmesi, bu belgelerden ilk defa 1990 Kopenhag belgesinde yasaklanmıştır. Kopenhag belgesi, işkence yapılmaması konusunda kamunun bilgilendirilmesi ve yasal düzenlemelerin sürekli olarak denetlenmesi gerektiği hususuna yer vermiştir.

Özgürlük ve güvenlik hakkı, AGİK belgelerine ilk kez Viyana belgesi ile girmiştir; hak olarak tanınması Paris Şartı ile gerçekleşmiştir. Tutuklanma ve tutukluluk halinin yasa ile denetimi Kopenhag belgesinde düzenlenmiştir.

Düşünsel ve manevi haklar içerisinde yer alan düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkı, Helsinki Son Senedinin VII. İlkesinde yer alır. Bu hakkı en geniş şekilde Viyana belgesi ele alırken, Kopenhag belgesinde AİHS'ne daha yakın bir ifade ile düzenlenmiştir. Buna göre düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün kullanılması yasa ile öngörülen ve ortaklaşa kabul edilmiş uluslararası kurallarla bağdaşanlardan başka hiçbir sınırlamaya konu olamaz.

Hukuksal güvenlik hakları kapsamına giren adil yargılanma hakkı, ilk kez Viyana belgesinde yer almış; Kopenhag belgesi ise, yasa ile öngörülen koşullarda ve uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerle ve uluslararası taahütlere uygun olarak kapalı duruşma yapılabileceğini ifade etmiştir.

Sanık hakları açısından bakıldığında "suçsuzluk karinesi" bu belgelerde

¹⁵ Viyana Kapanış Belgesi: Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Helsinki Nihai Senedi'nin, Konferansın İzlenmesine İlişkin Hükümlerine İstinaden ve Taraf Ülkelerin Temsilcilerinin Katıldığı 1986 Viyana Toplantısının Kapanış Belgesi. Viyana 1989. Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Dairesi s:3-76.

ilk kez Kopenhag belgesinde yer almıştır. Buna göre hiç kimse suçun unsurlarını açıkça tanımlayan bir yasa bulunmadıkça, suç işlediği iddiası ile suçlanamayacak ve suçlu ilan edilemeyecektir; suçun yasa ile kanıtlanmış olması gerekir.

Toplanma ve örgütlenme hakkına da Helsinki Süreci'nde ilk kez Kopenhag belgesinde yer verilmiştir. Buna göre herkesin barışçı toplantı ve gösteri yapma hakkı vardır, bu hakkın kısıtlanması uluslararası kurallara uygun olarak yasa ile olacaktır.

Dernek kurma hakkına ilk yer veren AĞİK belgesi gene Kopenhag belgesidir. Buna göre insan hakları alanında çalışma alanında örgütlenmek mümkündür.

Sendikalaşma hakkı ise, Helsinki Son Senedin de bulunmamasıyla beraber, dernek kurma hakkını kapsamayan Madrid belgesinde vardı. Kopenhag belgesi ise sendika kurma ve katılma hakkının güvence altına alınmasını düzenlerken, grev hakkı da dahil, örgütlenme özgürlüğünün, uluslararası kurallara uygun olarak yasa ile sınırlandırılabilceği ilkesine yer vermiştir. Belge, örgütlenme özgürlüğünün, uluslararası kurallara uygun olarak yasa ile sınırlandırılabilceği ilkesini getirmiştir.

Ekonomik, sosyal haklar konusunda Kopenhag belgesi, bu hakların kişisel ve siyasal haklar gibi insan onuru ile bağdaşması gereken temel önemde haklar olduğunu tespit etmiş ve mülkiyet hakkını tanımıştır.

AĞİK belgeleri, insan haklarının tanınması yanında, gerçekleştirilmesi konusunda da düzenlemelere yer verir. Nitekim bu belgelerde insan hakları alanına giren taahhütler, Kopenhag belgesinden itibaren, hukuk devleti ve demokrasi ile bağdaştırılarak, bütünlük oluşturulmuştur. Kopenhag belgesine göre, insan haklarının tanınıp kabul edilmesinde adalet ilkesi önemlidir; demokrasi, hukuk devletinin bir ögesidir. Paris Şartında ise, adalet ilkesi, demokrasinin bir ilkesi olarak kabul edilir.

Özgür seçimlerin yapılabilmesi, Kopenhag belgesi ile yerleşmiştir. Belge, yönetimin yasaya uygunluğuna ilişkin hususlara adalet ilkesi açısından yer vermiştir. Devlet ile siyasal partiler arasında önemli bir ayrılık bulunması gerektiğini ve siyasal partilerin devlet ile iç içe girmemeleri gerektiğini ifade eder. Hükümetin ve kamu otoritelerinin anayasaya uyma ve yasalara uygun davranma görevi bulunduğunu ifade eder. Adalet ilkeleri çerçevesinde, yargının tarafsız olması; yargıçların bağımsız olmasının, adaletin tarafsız işleyişinin güvencesi olduğu belgede vurgulanmıştır.

İnsan haklarının sınırlandırılması bağlamında ise Kopenhag belgesi, olağanüstü rejim sırasında, insan hak ve özgürlüklerine getirilecek

kısıtlamaların, uluslararası hukuka aykırı olmadan, uluslararası hukuk belgeleri kapsamında olacağını ifade eder. Yükümlülüklere aykırı önlemlerin durumun gerekleri ile sıkı sıkıya sınırlanmış olması gerektiğini bildirir. Belge genel olarak her türlü ayrımcılığı yasalar.

AGİK belgelerinde, kadınlar, çocuklar, göçmen işçiler ve özürsüz kişiler korunacak insan gurupları olarak güvence altına alınmak istenmiştir.

Helsinki Son Senedinin VII. İlkesi, azınlıklar konusunu kapsamına almış; Viyana belgesi bu konuya ekler getirmiş; Kopenhag belgesinin IV. Bölümü bu konuyu daha da genişletmiştir.

Helsinki Son Senedi'nin kabul edilmesinden itibaren, "ulusal azınlık" terimi, daha sonra kabul edilen AGİK belgelerinin hepsinde kullanılan bir terim oldu. Bununla beraber bu belgelerin hiç birinde, ne "azınlık" ne de "ulusal" terimlerinin tanımına rastlanmaz.¹⁶

1991 Cenevre belgesinde kabul edilen esasa göre, ulusal azınlıkların buldukları yerlerde, bunların insan hak ve özgürlüklerinin, o ülkede yaşayan diğer azınlıklar ve çoğunluğun hakları gibi aynen korunacağı ifade edilmektedir (III. madde). Bu hüküm, anlaşılacağı üzere, ulusal azınlık hakkı kavramından ziyade insan hak ve özgürlüklerinin korunması ön plana çıkarılmaktadır.¹⁷

Helsinki Son Senedi'nin VIII. ilkesi, taraf ülkelerin halklarının eşitlik ve kendi kaderini kendi tayin ilkesine saygı gösterilmesine ilişkin olup B.M. amaç ve ilkelerine ve uluslararası hukukun bu konuda geçerli bulunan kurallarına ve devletlerin ülke bütünlüğüne saygı gösterilmesi esasına dayandığını belirtir. O halde AGİK belgesi, ulusal azınlıkları bu

¹⁶ Bu terimin bir tanımını verebilmek için toplanularda ise hiç bir sonuç elde edilememiştir. "B.M.Ayrımcılığın önlenmesi ve azınlıklara korunması alt komitesi" sunulan bir raporda (F. Capotorti raporu) yapılan tanıma göre, azınlık, bir ülkede yaşayan halka göre sayısal olarak daha az olan, dominant durumda bulunmayan, üyeleri o ülke devletinin vatandaşları olarak, bazı etnik, dil, din nitelikleri bulunan, kültürlerini, geleneklerini, dil ve dinlerini koruyabilmek için dayanışma duygusu taşıyan kimseye denir. Bu tanıma benzer bir tanım, Avrupa Venedik Komisyonunun hazırlanmış olduğu Azınlık haklarını korumaya ilişkin Sözleşmede bulunmaktadır. AGİK'in azınlık anlayışı da bu tanıma yaklaşmaktadır.

¹⁷ Bu kavramlar üzerinde yorum yapanlar, ulusal azınlık ile etnik azınlık kavramlarının da farklı kavramlar olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre "etnik azınlık", kendi dil, kültür, tarihi ve geleneğine sahip olan bir gurup üyelerinin özelliklerini korumak istemeleridir. Buna karşılık "ulusal azınlık", bir etnik azınlık içerisinde bulunan kişiler olup, bir gurup olarak, bir Devlet içerisinde siyasi karar alma sürecine katılma hakkına sahip olmak isteyen kişilerdir.

kapsama dahil etmez. Nitekim Kopenhag belgesinde, bu belgede yer alan taahhütlerin hiçbirinin, B.M. amaç ve ilkelerine, uluslararası hukuktan ve Son Sened'ten doğan sorumluluklara aykırı olarak yorumlanıp uygulanamayacağı belirtilmiştir (par.37)

Gerek Son Senet olsun, gerek Viyana belgesi olsun, gerek Kopenhag belgesi (par.31 ve 32), yada Cenevre belgesinde olsun (V. ilke), ulusal azınlıklara mensup kimselerin gurup olarak değil, kişisel haklarının koruma altına alınacağı ifade edilmektedir. Buna rağmen; B.M. 1966 sözleşmelerinin 27. maddesi: "Etnik ve dinsel azınlıklarla dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde bu azınlıklardan olan kişilerin, guruplarındaki öteki üyelerle birlikte topluluk olarak kendi kültürlerinden yararlanmak, kendi dinlerini açıklamak ve uygulamak yada kendi dillerini kullanmak hakları yadsınmaz" denilmiştir.¹⁸

Bütün bu genel düzenlemelere ilişkin hususlar yanında, Kopenhag belgesi, "bir azınlık hakları bildirisine" benzetilebilir. Belge (par;30), azınlık sorunlarının bir hukuk devletinde bulunacak demokratik siyasi bir çerçevede çözümlenebileceğini ifade eder. Kopenhag belgesinde bazen "azınlık" bazen de "ulusal azınlık" terimleri kullanılmaktadır.

Kopenhag belgesi, ana dilin özgür resmi ve özel kullanım hakkını da düzenlemiştir (par.32/1.). Buna göre, Devlet azınlıkların dilinin bunlar ile ilişkilerinde kullanılabilmesi taahhüdüne girmemekte, Devletler azınlık dilinin kullanılmasının kabul edilmesinde çaba göstereceklerini, ve bunu yaparken de bunun geçerli ulusal yasalarla uygun olarak yapılacağını belirtmektedir (par.34). Bu maddeye göre azınlıklar ana dillerini öğrenecek ve bu dilde eğitim hakkına sahip olacaklardır.

Kopenhag belgesine göre azınlıklar eğitim ve diğer faaliyetlerde, eğitim, kültür ve din alanlarında kendi kurum ve derneklerini kurup sürdürecektir. Bu nedenle de devletten yardım isteyebileceklerdir (par.32/2). Dinlerini öğretmek ve uygulamak bakımından ise, ulusal dillerinde bunlara hak tanınacaktır (par.32/3).

¹⁸ Buradaki azınlık gurupların kişisel hakları ile kolektif hakları arasındaki bağ, daha sonra Kopenhag belgesine de yansımıştır. Nitekim Kopenhag belgesinin 33. paragrafında, taraf Devletlerin, ülkelerinde yaşayan ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve din kimliklerini koruyacakları, ve bu kimliklerin geliştirilebilmesine ilişkin koşulları yaratacakları hususu daha sonra Cenevre belgesinde de tekrar edilmiştir. 1990 Kopenhag belgesi, üçüncü kez daha önceki belgelerde azınlıklara ilişkin ortaya konulan hakları tekrar etmiş ve yenilerini eklemiştir.

Kopenhag belgesine göre azınlık mensuplarına karşı asimilasyon politikası uygulanmayacak (par.32); kendi etnik ve ulusal orijinlerinden olan, dini inanç ve kültürel bağları olan kimselerin yaşadıkları ülkeler ile temaslarnın sürdürülmesi sağlanacaktır (par.32/4).

Cenevre belgesinde (III.mad), azınlıklarla ilgili konularda, AGİK tarafı ülkelerinden birinde ilgili konuda bir tartışma olduğu zaman, bu azınlıklara ilişkin kararların alınabilmesinde etkin rol oynayabilme olanağının tanınması temenni edilmektedir. Taraf Devletler, azınlıklara mensup kimselerin ekonomik faaliyetlere ve kamu yaşamına katılabilmeleri için eşit olanaklar tanımaya ilişkin koşulları yaratmağa söz vermektedirler (IV.mad). Oysa Kopenhag belgesinde (par.34/2), bu konuda alınacak tedbirlerin taraf ülkelerin diğer vatandaşları ile ayırım yapılmayacak ve eşit ilkelerine uygun olması gerektiği ifade edilmekte.

Cenevre belgesinde (II.madde), azınlıklara ilişkin sorunlar ve haklarının korunması, ülkelerin iç işlerini ilgilendiren bir mesele değildir (mahfuz saba değildir). Ayrıca taraf ülkeler seçimler esnasında, taahüt altına girmeden, ve ulusal yasalarının olanak tanıdığı ölçüde, azınlıkların yaşadıkları yerlerde gözlemcilerin bulunmasını kabul edeceklerdir. (III.mad).

Son olarak, bazı yorumlara göre, Kopenhag belgesindeki azınlık haklarının tanınması, azınlığın tanınması anlamına gelmiyor. Kanun önünde eşitlik ve ayrımcılık yapılmaması esasları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14.maddesinde de zaten vardır.